

18. ODENRUD

ET FRAGMENT AV EN MIDDELALDERGÅRD I GUDBRANDSDALEN

Øystein Rønning Andersen, Oppland fylkeskommune

INNLEDNING

I forbindelse med E6-prosjektet Gudbrandsdalen ble det i 2011 gravd ut en hustuft med klare syllsteinsrekker på gården Odenrud (gnr./bnr. 63/1 i Sør-Fron kommune; Viken 2013a). I tillegg til det moderne pløyelaget var tufta nesten helt overdekt av et større koksteinslag av bryggesteinstypen (Pilø 2005:136–141). Bosetningsområdet ligger rett nedenfor dagens tun på gården. Noe lenger nord, innenfor det som i dag utgjør et innmarksbeite på gården, ble det gravd et større rydningsrøysfelt (Viken 2013b). Dateringene fra både røysfeltet og bosetningsområdet er sprikende, men med enkelte unntak synes de å ha en samling i middelalder.

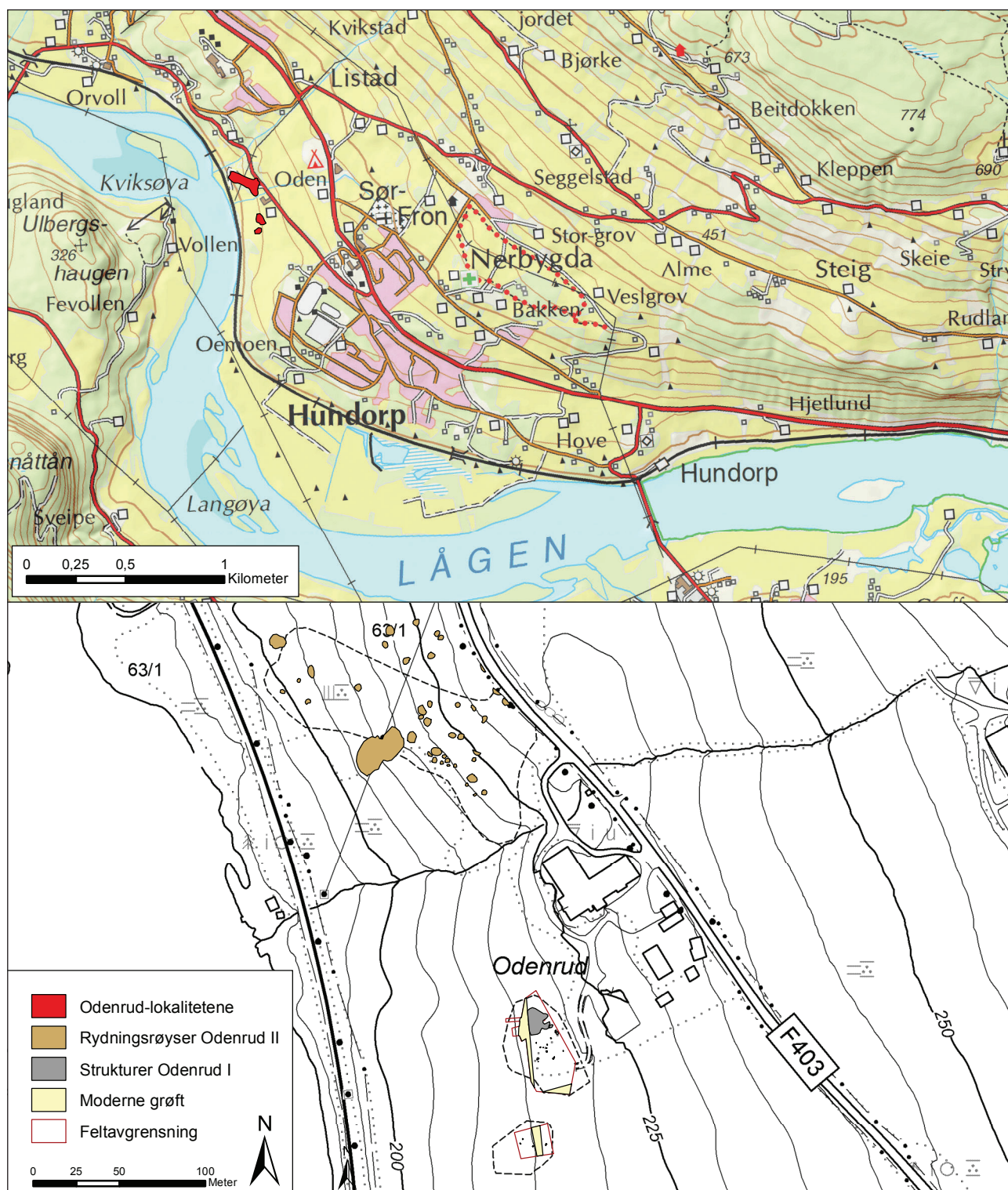
KORT FORSKNINGSHISTORIKK

Middelalderbosetningen på landsbygda er et lite belyst tema i arkeologien. Bosetningsområdet på Odenrud er en av få lokaliteter hvor en syllsteinskonstruksjon fra middelalder er avdekt ved maskinell flateavdekking på Østlandet. På landsbygda opptrer middelalderske syllsteinskonstruksjoner hovedsakelig på mer perifere gårdsanlegg i det som må karakteriseres som utmark i forhold til dagens gårdsbebyggelse. Hustufter fra middelalder, fremkommet ved maskinell flateavdekking, begrenser seg stort sett til stolpebygde konstruksjoner (Martens 2009:10–11). Espen Finstad har for Oppland foretatt en sammenstilling av en rekke syllsteinskonstruksjoner tidligere gravd av Sigurd Grieg og Aksel Helmen på henholdsvis 1930- og 1940-tallet (Finstad 1998; se også Gjerpes artikkel 5 i dette bind). Etter en revisjon av materialet daterer han flere av dem til vikingtid og tidlig middelalder. Blant annet tar han for seg tuftene på Gilberg i Lillehammer kommune og Skattum i Gran kommune. På begge lokalitetene har Finstad identifisert en toromsstue med hjørneildsted

mot gavlvegg og moldbenker langs veggene. Selve stua består av et boligrom med gang/sval i forkant. Finstad mener å se at ildstedene har vært bygd opp som røykovner slik man har eksempler på fra 1000-tallet i Gamlebyen i Oslo (Finstad 1998:33–35; 2009:114–19). Både på Gilberg og på Skattum er det påvist andre bygningsrester som Finstad tolker som eldhus. I tilknytning til bygningene på Gilberg ligger det, som på Odenrud, en større koksteinsforekomst.

Kokstein, i form av røyser eller lag, er en relativt vanlig forekommende kulturminnetype, men er overraskende nok viet en forholdsvis liten plass i den arkeologiske litteraturen. I forbindelse med sin doktorgradsavhandling omtaler Lars Pilø flere koksteinsforekomster av bryggesteinstypen på Hedmarken (Pilø 2005). Dateringene fra gårdene Åker, Valum og Nashaug (Vang kommune) viser et tyngdepunkt til yngre jernalder og eldre middelalder for bruken av bryggestein (Pilø 2005:138–39). Pilø synes i sitt materiale å se en erstatning av ildsted/kokegroper til fordel for kokstein av bryggesteinstypen rundt 600 e.Kr. (Pilø 2005:141). Finstads dateringer av koksteinslaget på Gilberg i Fåberg, 1290–1395 e.Kr. (655 ± 50 BP, TUA-1934) og 1305–1415 e.Kr. (585 ± 60 BP, TUA-1933), ligger således mot øvre ytterkant av det Pilø definerer som bruksperioden for bryggestein (Pilø 2005:139; Finstad 1998:53).

Oppland fylkeskommune (OFK) har i seinere tid foretatt registreringer og enkle arkeologiske utgravningsundersøkelser av koksteinsforekomster i forbindelse med forvaltningsinitierte prosjekt. På Nedre Listad (gnr./bnr. 59/1 i Sør-Fron kommune) ble det i 2011 registrert og gravd et tofaset koksteinslag med dateringer til henholdsvis sein vikingtid og tidlig middelalder, 885–980 e.Kr. (1125 ± 35 BP, TRa-3823) og 1010–1030 e.Kr. (1010 ± 35 BP, TRa-3822; Tidemansen 2011). Til dette må også



Figur 18.1. Oversiktskart over Odenrud. Kart: Ingar M. Gundersen.

nevnes koksteinsrøysa som ble undersøkt i forbindelse med en forskningsgraving på Dale-Gudbrands gård på Hundorp i 2002 (gnr./bnr. 68/66 i Sør-Fron kommune). Det ble ikke tatt ut dateringer fra røysa, men funn av en beinkam daterte den til middelalderen (Jacobsen og Larsen 2005:37–38). Rett øst for Dale-Gudbrands gård ligger gården Hjetlund (gnr./bnr. 69/1 Sør-Fron kommune), som i 2008 var

gjenstand for registreringsundersøkelser i forbindelse med ny E6 gjennom dalen. På gården registrerte OFK en rekke bosettingsspor fra jernalder, deriblant tre koksteinsforekomster av forskjellig form og omfang. Det foreligger få dateringer fra lokaliteten og ingen fra de tre koksteinsforekomstene. Et stolpehull ble imidlertid datert til 660–680 e.Kr. (1350 ± 40 BP, Beta-266917). Kulturhistorisk museum (KHM)

foretok i 2008 en mindre undersøkelse av en koksteinsforekomst ved Vårnes i Gjøvik kommune (gnr./bnr. 56/1). Koksteinsforekomsten lå rett sør for tunet på gården og ble i tilknytning til fylkeskommunens registrering datert til overgangen mellom vikingtid og tidlig middelalder, 970–1160 e.Kr. (1010 ± 95 BP, T-19417). Et koksteinslag ble også undersøkt av KHM på Bleken søre i Gausdal (Lillehammer) i 2014, men rapporten er ennå ikke ferdigstilt. En C14-datering fra et kullsjikt under koksteinslaget har imidlertid resultert i 1155–1220 e.Kr. (863 ± 29 BP, Ua-52133), noe som indikerer en brukstid til høymiddelalder (personlig meddelelse fra Gundersen).

Gjennomgangen over viser at dateringer fra koksteinslag i Oppland i stor grad sammenfaller med Piløs resultater fra Hedmark og har et klart tyngdepunkt i yngre jernalder og eldre middelalder.

UTGRAVNINGEN

Bosetningsområdet

Bosetningsområdet på Odenrud I ble gravd ved hjelp av maskinell flateavdekking. Hustufta var ikke kjent ved oppstart av utgravningen. Ut fra fylkeskommunens registreringer var det forventet at eventuelle hus på lokaliteten ville utgjøre ulike former for stolpekonstruksjoner. Bosetningsaktiviteten har foregått på en terrasseflate i et ellers relativt brattlendt, vestvendt terreng. Dagens tun ligger noe høyere i terrenget, og mellom tunet og utgravningsfeltet er det gjort en rekke moderne terrenginngrep. Mot sør, vest og nord ligger fulldyrket mark. I nord skiller et bekkeløp den fulldyrkede marka fra innmarksbeite, hvor rydningsrøysfeltet ble gravd. Den dyrkede marka skråner bratt ned mot jernbanen og Gudbrandsdalslågen i vest.

Koksteinslaget lå over et større område i den nordlige delen av utgravningsfeltet. En større vann- og avløpsledning er gravd gjennom laget i dets vestlige del i retning nord-sør. Øst for VA-ledningen måler koksteinslaget ca. 12 × 15 meter (Ø-V × N-S). Den moderne grøfta forstyrrer inntrykket av lagets fulle utbredelse mot vest, men koksteinen kan ha hatt en ytterligere utbredelse på 10–15 meter i denne retningen. Massen i laget består av mørk, trekullholdig humus iblandet ubrent bein og trevirke samt skjørbrønt stein. Osteologiske analyser av beinmaterialet viser hovedsakelig bein av husdyr i form av storfe, sau/geit og svin, men viser også innslag av bein fra vilt i form av reinsdyr og hare. For å avklare lagets dybde og sammensetning gravde man to søkesjakter i laget, én i nordøst og én i skrånningen vest for VA-ledningen. Største registrerte dybde var 53 cm. Det ble tatt ut to

dateringer i tilknytning til laget, én fra bunnsjiktet i sjakt 1 og én fra et markert kullsjikt i underkant av laget i sjakt 2. Dateringene ga henholdsvis 1420–1440 e.Kr. (490 ± 25 BP, TRa-4096) og 120–220 e.Kr. (1865 ± 30 BP, TRa-4095). Sistnevnte daterer ikke selve laget, men må sees på som en *post quem*-datering etter når akkumuleringen av koksteinslaget tok til.



Figur 18.2. Koksteinslaget etter flateavdekking. Bildet er tatt mot sørøst. Foto: Synnøve Viken.

Svakt synlig i toppen av koksteinslaget lå enkelte steiner som så ut til å ligge på rekke. Etter at koksteinslaget var fjernet med maskin, kom det til syne en syllsteinsmur, Hus 1, som utgjorde tre av husets fire vegger. Den fjerde veggen var dessverre fjernet av den moderne VA-grøfta. Til tross for enkelte utrasinger fremsto muren relativt sammenhengende. Muren var tørrmurt med flate steiner av ulik størrelse, hvis flate sider gjennomgående pekte opp. Steinen var hovedsakelig lagt i ett omfar, men i det nordøstlige hjørnet var det lagt til ytterligere en høyde, slik at en svak helling i terrenget mot nordnordvest skulle utjevnes. Tufta ble avdekt i en full lengde på 7,5 meter orientert i retning nordvest-sørøst. På grunn av forstyrrelsene rundt VA-grøfta er det vanskelig å si noe om husets fulle bredde. Største bevarte bredde er den til den sørlige muren, som måler 6,5 meter. Syllsteinsmuren ble ikke gjenfunnet på andre siden av VA-grøfta, som her er nesten 6 meter bred. Hva som skal tolkes som husets gavl og langside, er derfor usikkert. Utenfor husets sørøstlige hjørne ligger det imidlertid en steinpakning med større steinheller. Her er det også et opphold i muren, med kantstilte steiner i kontrast til de flatliggende steinene i muren ellers. Dette er tolket som en inngang, eventuelt med fundament for en gang/sval utenfor. I det samme hjørnet ble det påvist rester av ubrent trevirke oppå syllsteinsmuren, hvor trestrukturen synes å ligge i et kryssende mønster. Trolig er det rester etter lafteknuten i bunnsvilla. En datering av trevirket (furu) ga 1250–1285 e.Kr. (775 ± 25 BP, TRa-4094).

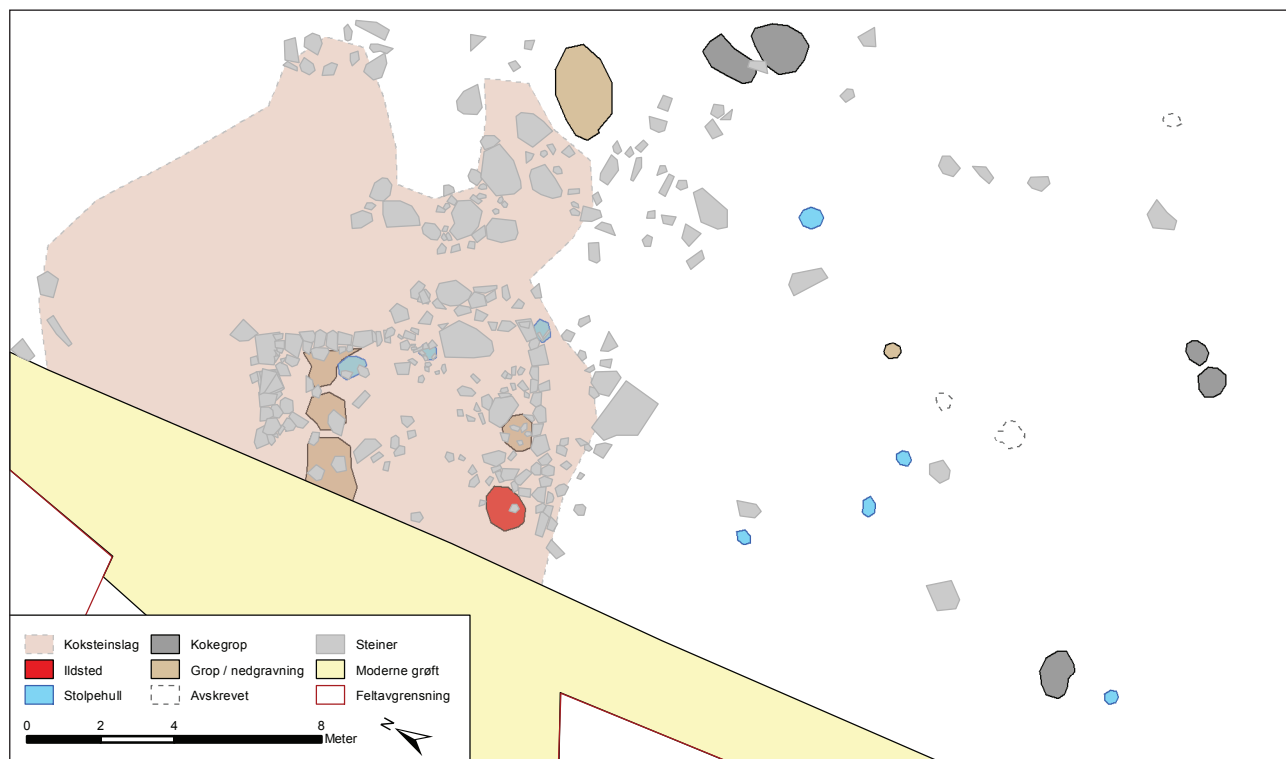


Figur 18.3. Syllsteinsmuren, Hus 1, sett mot vestsørvest.
Foto: Synnøve Viken.

Langs tuftas nordlige vegg ligger en rekke mulige nedgravninger med svart, trekullholdig fyllmasse. De mer eller mindre sammenhengende nedgravningene er grunne med en uklar avgrensning i plan. Ved snitting kunne det se ut til at fyllmassen trakk innunder muren og kunne knyttes til et lag med en lignende fyllmasse rundt inngangspartiet. Massen ligner i stor grad på den massen som ligger i koksteinslaget ellers, men går dypere enn denne og legger seg i forsinkinger/nedgravninger i undergrunnen. En datering fra en av nedgravningene innenfor syllsteinsmuren ga 1015–1035 e.Kr. (995 ± 25 BP, TRa-4090). Dateringen ble gjort på bjørk. I det nordøstlige hjørnet ble den mørke fyllmassen dekt av et tynt, gult sandjordslag.

Langs den sørlige syllsteinsrekken ligger et ildsted. Ildstedet var sirkulært, målte 105 cm i diameter og var 20 cm dypt i profil. Fyllmassen besto av mørk, trekullholdig masse med store mengder skjørbrent stein. Gropa hadde skrånende sider inn til en flat bunn. I øvre del av profilsnittet sees et dekkende lag med flate steiner og heller. Umiddelbart øst for ildstedet ligger en rad med større steiner vinklet ut fra syllsteinsrekken. Steinene avgrensner ildstedet mot øst uten at det med sikkerhet kan sies at disse har en funksjon når det gjelder ildstedet. Området videre østover er også steinholdig. Mellom steinene ligger et mørkt lag med innslag av trekull som synes å forme en nedgravning lengst øst. Relasjonen mellom steinene/nedgravningen og ildstedet er uklar. Det ble tatt ut en datering fra profilsnittet til ildstedet. Denne ga 965–1000 e.Kr. (1085 ± 30 BP, TRa-4093). Dateringen er gjort på furu.

Det ble til sammen påvist åtte stolpehull fordelt på forskjellige deler av feltet. Dateringene varierer, men har en samling i tidlig middelalder og høymiddelalder. Det var ikke mulig å definere klare huskonstruksjoner ut fra de bevarte stolpehullene. To av stolpehullene ligger innenfor syllsteinskonstruksjonen, mens et tredje ligger umiddelbart ut fra syllsteinsmurens sørøstre hjørne. Et av de innvendige stolpehullene er datert til merovingertid, 665–685 e.Kr. (1335 ± 25 BP, TRa-4089), og må ha vært gravd før syllsteinsbygningen



Figur 18.4. Oversikt over den nordre delen av utgravningsfeltet med innmålte strukturer på Odenrud I. Koksteinslaget lå over Hus 1 og tiliggende strukturer, men er gjort transparent for lesbarhetens skyld. Kart: Ingar M. Gundersen.

ble oppført. Det andre stolpehullet er datert til 1300–1390 e.Kr. (645 ± 25 BP, TRa-4092) og kan således ha vært samtidig med bygningen. Plasseringen tett ved inngangspartiet har medført at det er tolket som rester etter en mulig dørstolpe. Stolpehullet ved det sørøstre hjørnet er datert til 1070–1215 e.Kr. (890 ± 25 BP, TRa-4091). Det er imidlertid vanskelig å knytte stolpehullet til konstruksjonsmessige detaljer ved bygget. Kant i kant med stolpehullet, videre vestover langs utsiden av den sørlige syllsteinsrekken, lå en avfallsgrop. Avfallsgropa var godt dekt av et dypere sjikt av koksteinslaget og ble oppdaget først ved fjerning av dette. Fyllmassen i avfallsgropa lignet på den i koksteinslaget over, men inneholdt mindre bein og skjørbrent stein. Det dypere sjiktet av koksteinslaget synes her å krype innunder syllsteinsmuren.

Rydningrøysfeltet

Om lag 100 meter nord for bosetningsområdet ligger et større rydningsrøysfelt. Til sammen var det definert 52 mulige rydningsrøyser på feltet, som ligger i et sidebratt, vestvendt terreng. Det ble gravd totalt 14 sjakter gjennom 22 av de dokumenterte røysene. Av de 22 røysene som ble undersøkt, ble kun 7 stående igjen som forhistoriske rydningsrøyser. Tolkningene ble basert på radiologiske dateringer

samt vurderinger av røysenes form, oppbygning og beskaffenhet.

De syv røysene definert som forhistoriske varierte i både form og omfang, men var hovedsakelig runde eller ovale. Med enkelte unntak hadde de fleste røysene en bredde/lengde på mellom 200 og 400 cm. Røysene var gjennomgående lave og delvis overtorvet. Dybde/høyde varierte fra 35 til 80 cm. Det ble foretatt fire dateringer fra røysene. Dateringene spriker fra eldre romertid til overgangen mellom middelalder og tidlig nytid. En av dateringsprøvene ble tatt fra en kullinse i underkant av røysa. Denne ga en datering til 130–330 e.Kr. (1792 ± 54 BP, Ua-44686). De øvrige dateringsprøvene er i stor grad tatt ut av en mørkere brun, siltholdig humus, hvor rydningssteinene var plassert. Prøvene ble tatt fra de snittede røysenes profil fra den delen av det humøse laget som lå mellom rydningssteinene i røysa. Jordsmonnet var gjennomgående skrint uten særlig akkumulasjon av fossile jordbrukslag. Det ble forsøksvis gjort en datering fra et dyrkingslag i en søkesjakt i den nordlige delen av feltet. Dateringsprøven, som ble tatt fra sjaktens profilvegg, ga imidlertid en etterreformatorisk datering, 1680–1930 e.Kr. (103 ± 54 BP, Ua-40690). To av pollenseriene ble sendt til analyse. Seriene har innslag av bar- og løvtrær, busker, gress og urter knyttet til beite og slått. I én av prøvene forekommer også pollen fra bygg og rug.

Prøve	Materiale	Kontekst	Ukalibrert alder	Kalibrert alder, 1 sigma	C-nr.
Odenrud I					
TRa-4089	Trekull, bjørk (<i>Betula</i>)	Stolpehull S25	1335 ± 25 BP	665–685 e.Kr.	C58046/7
TRa-4090	Trekull, bjørk (<i>Betula</i>)	Grop/nedgravning S26	995 ± 25 BP	1015–1035 e.Kr.	C58046/8
TRa-4091	Trekull, bjørk (<i>Betula</i>)	Stolpehull S30	890 ± 25 BP	1070–1215 e.Kr.	C58046/11
TRa-4092	Tre, bjørk (<i>Betula</i>)	Stolpehull S29	645 ± 25 BP	1300–1390 e.Kr.	C58046/12
TRa-4093	Trekull, furu (<i>Pinus</i>)	Kokegrop/ildsted S23	1085 ± 30 BP	965–1000 e.Kr.	C58046/13
TRa-4094	Tre, furu (<i>Pinus</i>)	Syllsteinsmur S22 Hus 1	775 ± 25 BP	1250–1285 e.Kr.	C58046/19
TRa-4095	Trekull, furukongle (<i>Pinus</i>)	Koksteinslag S15	1865 ± 30 BP	120–220 e.Kr.	C58046/25
TRa-4096	Trekull, bjørk, selje/vier/osp (<i>Betula</i> , <i>Salix populus</i>)	Koksteinslag S15	490 ± 25 BP	1420–1440 e.Kr.	C58046/26
TRa-4097	Trekull, bjørk (<i>Betula</i>)	Kokegrop S12	540 ± 25 BP	1405–1425 e.Kr.	C58046/38
TRa-4098	Trekull, furu (<i>Pinus</i>)	Avfallsgrop S11	185 ± 25 BP	Y. enn 1670 e.Kr.	C58046/40
TRa-4099	Trekull, bjørk (<i>Betula</i>)	Stolpehull S1	760 ± 25 BP	1260–1285 e.Kr.	C58046/42
TRa-4100	Tre, furu (<i>Pinus</i>)	Stolpehull S3	625 ± 25 BP	1305–1395 e.Kr.	C58046/50
Odenrud II					
Ua-44686	Trekull, furu – eldre gren (<i>Pinus</i>)	Rydningrøys S27	1792 ± 54 BP	130–330 e.Kr.	C58047/2
Ua-44687	Trekull, furukongle (<i>Pinus</i>)	Rydningrøys S42	576 ± 53 BP	1300–1420 e.Kr.	C58047/4
Ua-44688	Trekull, furukongle (<i>Pinus</i>)	Rydningrøys S44	390 ± 53 BP	1440–1630 e.Kr.	C58047/8
Ua-44689	Trekull, furu – eldre stamme (<i>Pinus</i>)	Rydningrøys S34	1680 ± 54 BP	250–430 e.Kr.	C58047/9
Ua-44690	Trekull, furu – yngre gren (<i>Pinus</i>)	Dyrkningsspor, sjakt 1	103 ± 54 BP	1680–1930 e.Kr.	C58047/10

Figur 18.5. Dateringsprøver fra bosetnings-/aktivitetsområde Odenrud I og rydningsrøysfeltet på Odenrud II.

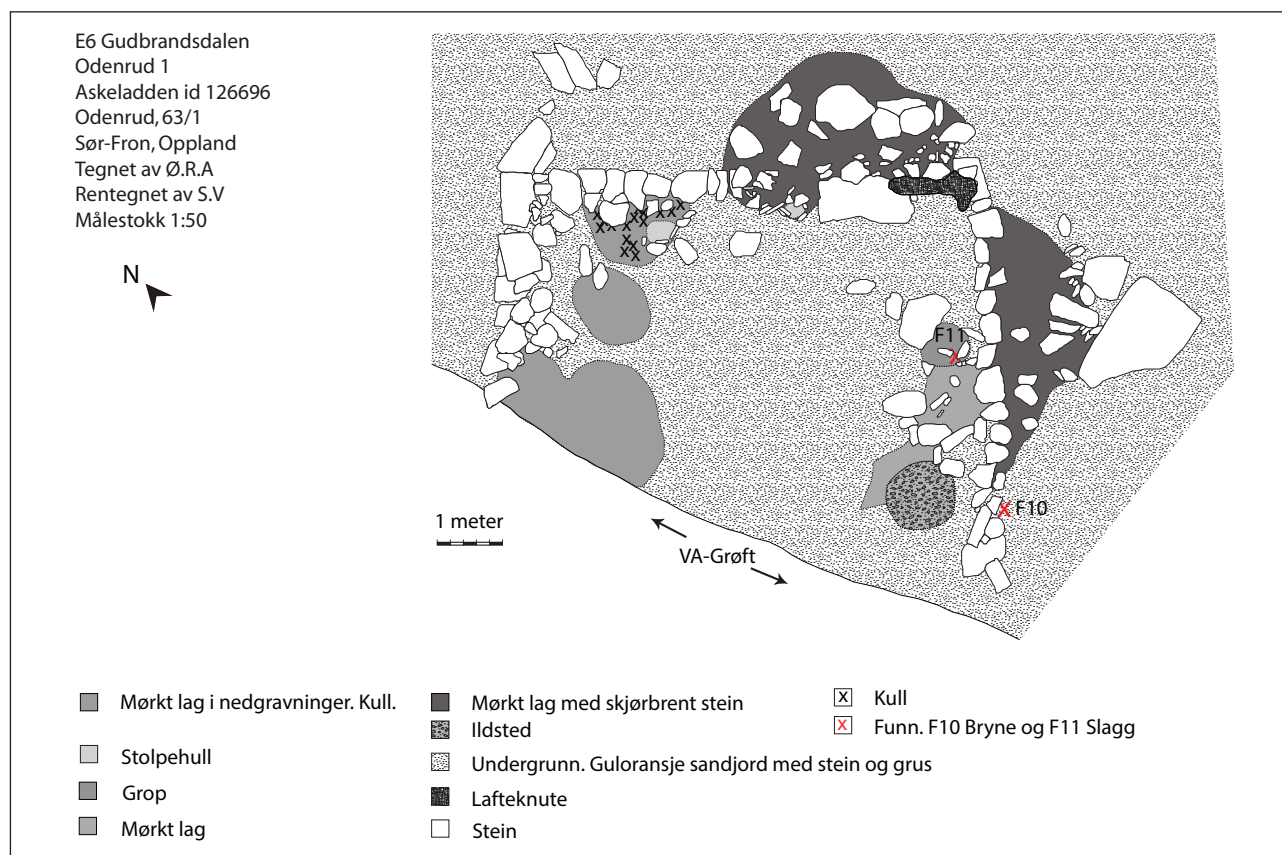
TOLKNING OG DISKUSJON

Syllsteinsmur, Hus 1

Syllsteinkonstruksjonen, Hus 1, utgjør restene av en bygning med en datering til middelalder. Restene av lafteknuten etter bunnsvilla i det sørøstre hjørnet antyder en laftekonstruksjon, men det er verdt å merke seg at det bevarte materialet ved Odenrud ikke utelukker andre konstruksjonstyper, som stavverk (Olsen 2009:130). Gitt Gudbrandsdalens seinere byggeskikk, som er dominert av laft, og tilgangen på godt bygningstømmer er det allikevel nærliggende å tenke laft også på Odenrud. Forstyrrelsene langs den moderne VA-grøfta gjør det vanskelig å si noe om husets fulle størrelse og oppbygning. Det er ikke registrert noen form for rominndeling. I husets sørøstre hjørne ligger imidlertid inngangspartiet med det som ser ut til å være restene etter en dørsvale. Man kan ikke utelukke at en svalgang har vært trukket langs hele den østlige husveggen, men fraværet av syllsteiner ut fra husets nordøstlige hjørne underbygger ikke en slik teori. Det er selvfølgelig mulig at man har oppgitt bruken av syllsteinsmur til fordel for en punktfundamentering i form av stabb i det nordlige hjørnet av svalgangen. Nivåforskjeller i terrenget kan tale for en slik løsning. Det er derimot ikke påvist noen stabbestein utenfor husets nordøstlige hjørne,

og en heltrukken svalgang langs husets østvegg blir derfor kun spekulasjon.

Synnøve Viken har i sin behandling av materialet tolket huset på Odenrud som en ettroms stuebygning med mulig sval, moldbenk og hjørneildsted (Viken 2013a:30). Hun sammenligner bygget med de tuftene Finstad har analysert på Gilberg (H1) og Skattum (Hus I). Finstad karakteriserer imidlertid disse bygningene som toroms stuer, men regner dermed gang/sval som en forstue og inkluderer denne som et av de to rommene (Finstad 1998:56, 71; 2009:122). I prinsippet er de sammenfallende med Arne Lie Christensens ettroms stue med et boligrom og en foranstilt gang/sval (1995:86–87). Christensen sidestiller den ettroms stua med den treroms stua som tradisjonelt har vært ansett som prototypen på middelalderens bolighus (1995:89). Han er imidlertid fastlåst i synet på at middelalderstuene var årestuer med midtstilt åre og åpen ljore i taket. Først på 1600-/1700-tallet skjedde det en endring i denne ildstedskikken, og åre/ljore ble erstattet med pipe i kombinasjon med peis eller ovn, mener han (Christensen 1995:89–90). Som Finstads analyse viser, er det all grunn til å sette spørsmålstejn ved denne tolkningen. Finstads materiale viser klart at hjørnestilt ildsted, trolig med overbygd røykovn, har vært et alternativ til den åpne åren allerede i middelalderen (Finstad 1998:111; 2009:124–25).



Figur 18.6. Rentegning av Hus 1. Tegning: Øystein R. Andersen. Illustrasjon: Synnøve Viken.



Figur 18.7. Ildsted, Hus 1, i plan. Bildet er tatt mot østnordøst. Foto: Synnøve Viken.

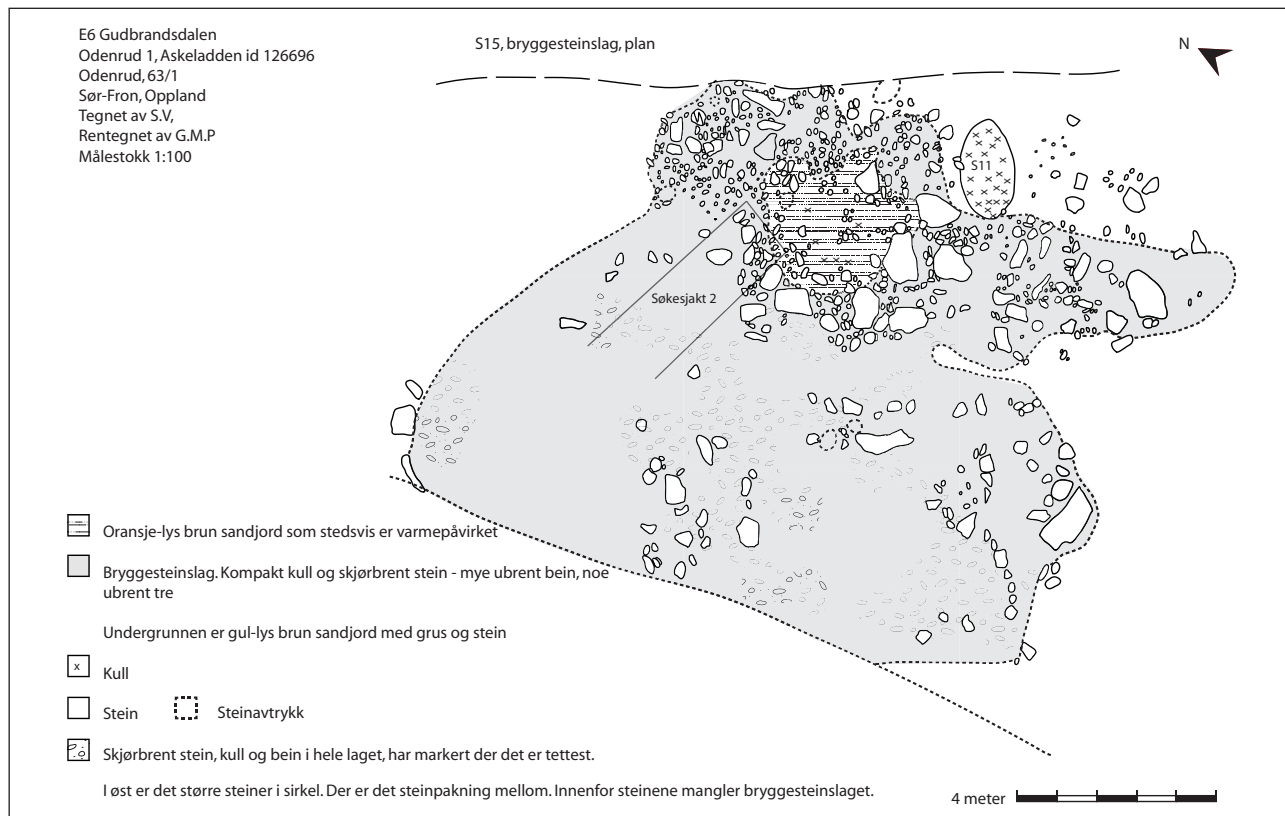


Figur 18.8. Ildsted, Hus 1, i profil. Bildet er tatt mot sørsørøst. Foto: Synnøve Viken.

Viken tolker ildstedet innenfor syllsteinsmuren som en del av Hus 1 til tross for at vikingtidsdateringen er betydelig eldre enn middelalderdateringen fra lafteknuten (2013a:16). Hun argumenterer med at dateringen er gjort på furu, og at furuas høye egenalder kan gi en uriktig høy alder for den radiologiske dateringen. Samtidig hevder hun at syllstokkene kan ha vært skiftet ut og således kan representere en yngre bruksfase av huset (Viken 2013a:26–27). Det er en kjensgjerning at syllstokkene i laftekonstruksjonen utgjorde et kritisk punkt når det gjaldt byggets levetid, da de var spesielt utsatt for råte. Den sirlig anlagte syllsteinsmuren ville imidlertid ha redusert faren for råteskader. I tillegg må det knyttes usikkerhet til dateringen av lafteknuten,

da den også er gjort på furu, og sannsynligvis på den bevarte kjerneveden i laftestokken. Det kan ikke utelukkes at ildstedet kan knyttes til en tidlig bruksfase av Hus 1, men relasjonen mellom hus og ildsted er høyst usikker og må behandles med varsomhet.

I tråd med Finstads paralleller plasserer Viken ildstedet i husets sørsørvestre hjørne, det vil si mot yttervegg på motsatt side av inngangen til boligrommet (Viken 2013a:24), til tross for at husets utstrekning mot vest er ukjent på grunn av de moderne forstyrrelsene i dette området. Vikens antagelser om at huset ikke har strukket seg nevneverdig lenger enn den bevarte lengden av søndre syllsteinsrekke er ikke urimelige, men igjen bør plassering av ildsted i forhold til husets



Figur 18.9. Plantegning av koksteinslaget. Toppen av syllsteinsmuren kan skimtes i den sørvestre delen av laget. Tegning: Synnøve Viken. Illustrasjon: Grethe Moell Pedersen.

grunnplan gjøres med forsiktighet. Det må derimot understrekes at det heller ikke er påvist noen midtstilt åre i tilknytning til syllsteinskonstruksjonen. Videre er det ikke bevart rester som tilsier at ildstedet har vært overbygd. Som Viken nevner, kan dette skyldes at de moderne forstyrrelsene har fjernet eventuelle spor etter overbygningen vest for ildstedet. Steinrekken umiddelbart øst for ildstedet er for spinkel til å kunne representere en overbygd ovnskonstruksjon. Dersom ildstedet skal knyttes til Hus 1, kan dette like gjerne ha vært en åpen grue som en overbygd røykovn.

Stratigrafien langs den nordlige og den sørlige veggen avviker noe fra gulvflaten ellers i Hus 1. Tolkningen av denne stratigrafien er noe uklar, da utgravningsrapporten er noe springende på dette punktet. Ved presentasjonen av materialet knyttes de mulige nedgravningene langs nordveggen til et lignende lag med tilsvarende fyllmasse rundt inngangspartiet på utsiden (Viken 2013a:16). På bakgrunn av vannsig i området er laget forsøksvis tolket som en drenering langs den østlige syllsteinsmuren. I diskusjonsdelen i utgravningsrapporten knyttes derimot de samme nedgravningene til en mulig moldbenk langs den nordlige husveggen (Viken 2013a:24). Viken ser en lignende situasjon langs den sørlige syllsteinsmuren øst for ildstedet. Også her tolkes fyllskiftet som rester etter en mulig moldbenk. En datering fra en av nedgravningene langs den nordlige syllsteinsmuren gir sein vikingtid. En moldbenk var en trekasse langs veggen som var fylt med grus eller torv. Hensikten med benken var å isolere mot ytterveggen, spesielt i overgangen mellom bunnsville og syllsteiner, som var særlig utsatt for trekk (Olsen 2009:133–34; Christensen 1995:88). I tillegg kunne den fungere som soveplass og arbeidsbenk. Moldbenker langs sideveggene føyer seg godt inn i hustypologien slik vi kjenner den fra Finstads materiale.

Et motargument mot moldbenkstolkningen er at nedgravningen i det nordøstlige hjørnet ser ut til å trekke innunder muren. Det samme er tilfellet langs den sørlige syllsteinsrekken. I den tid syllsteinsmuren er bevart, burde eventuelle moldbenksrester holde seg innenfor murens avgrensning. Det kan ikke utelukkes at den gule sandjorda i det nordøstlige hjørnet er en svak rest etter en moldbenkskonstruksjon, da den begrenser seg til innsiden av muren. For det mørkere, trekullholdige lagets del må man imidlertid spørre om ikke det tilhører en tidligere aktivitetsfase forut for Hus 1, kanskje i form av et kulturlag eller en gulvflate fra et eldre hus orientert mer i retning øst–vest. Alternativt kan koksteinsmaterialet her ha vært brukt som en bevisst planering, kanskje med drenerende effekt, før

anleggelsen av Hus 1. Materialet er imidlertid for spinkelt til å konkludere, og det må understrekes at denne tidlige aktivitetsfasen på ingen måte var iøynefallende i felten. Det ble derfor ikke igangsatt undersøkelser for å bekrefte eller avkrefte muligheten for et tidligere hus på stedet. Gitt at den daterte nedgravningen faktisk fortsetter under syllsteinsmuren, må dette ansees som en *post quem*-datering for Hus 1. I så tilfelle har Hus 1 vært bygd en gang etter overgangen mellom sein vikingtid og tidlig middelalder.

Koksteinslaget

Koksteinslag forekommer ofte i tilknytning til middelaldertun. Både Lars Pilø og Dagfinn Skre anser bevarte bryggesteinslag i nærhet til dagens tun som gode indikatorer på plasskontinuitet tilbake til yngre jernalder/middelalder (Pilø 2005:179; Skre 1988:17). Mest sannsynlig har koksteinen en gang ligget i en større røys før den på et tidspunkt ble jevnet ut etter at Hus 1 hadde gått ut av bruk. Fraværet av resent materiale i laget antyder at dette skjedde relativt kort tid etter at huset ble oppgitt. Toppsjiktet av laget virket homogent både innenfor og utenfor syllsteinsmuren, noe som antyder en enhetlig utplanering. En oppfylling av et så humøst og organisk lag inntil syllsteinsmuren mens Hus 1 fremdeles var i bruk, synes lite forenlig med murens intensjon – å redusere faren for råte. Hvor kjernen i denne røysa har ligget, er vanskelig å si, men ut fra en vurdering av dybde er det ikke usannsynlig at den har ligget et sted utenfor det nordøstre hjørnet. Det er her vi har *post quem*-dateringen til eldre romertid. Dateringen til seinmiddelalderen er således gjort i et område som kan ha vært utplanert og omrotet. Det hefter derfor noe usikkerhet ved den. Den forteller riktignok at det fremdeles på begynnelsen av 1400-tallet ble kastet avfall på koksteinsrøysa. Omfanget av kokstein viser at røysa må ha blitt anlagt over en lengre periode. Som vi har sett, går dateringer fra lignende lag på det indre Østlandet sjelden ut over 1300-tallet. Dette innebærer en oppsiktsvekkende lang brukstid



Figur 18.10. Koksteinslag i profil, søkesjakt 2. Bildet er tatt mot nordnordøst. Foto: Synnøve Viken.

på Odenrud. Aktiviteten på gården har følgelig vært opprettholdt etter svartedauden.

Ved nærmere ettersyn viser det seg at koksteinslaget kanskje ikke er like stratigrafisk homogent som først antatt i felten. De koksteinsholdige lagene og nedgravningene langs den sørlige og den nordlige syllsteinsrekken antyder at deler av koksteinslaget har vært produsert før Hus 1 ble anlagt. Dateringene fra nedgravningen langs nordveggen forteller at kokstein ble deponert i området allerede i sein vikingtid. Inntrykket av en langvarig produksjon og deponering av kokstein får man også fra dateringene av to av stolpehullene, henholdsvis til 1070–1215 e.Kr. (890 ± 25, TRa-4091) og 1260–1285 e.Kr. (760 ± 25, TRa-4099). Begge dateringene er gjort på bjørk fra stolpehullenes koksteinsholdige fyllmasse. Koksteinen er selvfølgelig sekundært deponert i stolpehullene, noe som øker risikoen for innblanding av både eldre og yngre materiale i massen. Dateringene bør derfor brukes med forsiktighet. Det må imidlertid påpekes at stolpehullene med koksteinsholdig fyllmasse er de eneste som har bevart skoningsstein. Det er også verdt å merke seg at et av disse stolpehullene ligger utenfor avgrensningen av koksteinslaget. Det kan ikke utelukkes at utbredelsen av laget har vært større, slik at også stolpehullet har vært overdekt, men her har ligget grunnere og følgelig vært pløyd opp i matjorda. Alternativt kan koksteinen bevisst ha vært brukt til igjenfylling og utplanering av de tomme stolpehullene relativt kort tid etter at stolpene ble trukket opp. Ut fra dateringene kan vi således utlede at kokstein ble produsert på Odenrud allerede fra sein vikingtid og gjennom store deler av middelalderen med en yngste datering til begynnelsen av 1400-tallet. Koksteinslaget utpreger seg og skiller seg til dels ut fra mange lignende koksteinsforekomster ved den humøse karakteren og med det relativt høye innslaget av ubrent bein og trevirke. Hvorvidt trevirket stammer fra overbygningen til Hus 1 og således sammenblandes ved utplaneringen av koksteinen, er usikkert. Beinmaterialet gjenspeiler trolig bruken av Hus 1 og antyder at i alle fall deler av koksteinen på Odenrud har vært brukt til å tilberede kjøtt av husdyr og vilt. Den jevne distribusjonen av bein i hele laget antyder at beinavfallet har vært kastet på den samme avfallsplassen som den forkastede koksteinen etter at denne har mistet sin verdi som varmekilde.

Eldhus eller stue?

Synnøve Viken tolker Hus 1 på Odenrud som en stue, men utelukker heller ikke en funksjon som eldhus (2013a:26, 30). Det er ofte vanskelig å skille de to bygningstypene fra hverandre. Fra historisk tid

vet vi at stuebygninger ofte ble «degradert» og gjenbrukt til eldhus (Christensen 1995:92). Eldhuset var gårdens grovkjøkken. Her ble det slaktet, tilberedt mat, brygget øl, vasket klær og tørket korn blant mye mer (Christensen 1995:91; Myhre og Øye 2002:281). Eldhuset blir nevnt allerede i Gulatingsloven fra 1000-tallet. I loven heter det at når en leilending forlater gården, skal dørene til stua, buret og eldhuset være i orden (Christensen 1995:79). Sammen med løe, låve og fjøs utgjorde nok disse tre bygningene de vanligste bygningstypene på middelaldertunet (Myhre og Øye 2002:281). Eldhuset var på lik linje med badstua og smia ansett for å være blant de mer brannfarlige husa på gården og ble derfor ofte plassert i utkanten av tunet (Engen 2010:65; Myhre og Øye 2002:284). Plasseringen på brinken av terrasseflaten på Odenrud støtter en tolkning av Hus 1 som eldhus. Selv om ikke resten av middelaldertunet på Odenrud er kjent, må det antas at det har ligget på oversiden av tufta. Den brattlendte skråningen mot vest synes lite egnet til den øvrige tunbebyggelsen. Det massive koksteinslaget viser også at slakting, tilbereding av mat og ølbrygging har vært foretatt i eller i nærområdet til Hus 1. Som vi har sett, er det problematisk å argumentere for en overbygd røykovn. Det er verdt å merke seg at røykovenene i historisk tid i liten grad ble brukt i eldhuset, da de er bedre egnet til oppvarming enn til matlaging. Dersom ildstedet skal tolkes som en åpen grue, kan dette underbygge tolkningen av Hus 1 som et eldhus. Et av hovedkriteriene Finstad bruker for å tolke tuft H1 på Gilberg som bolighus, altså stua, er det store gjenstandsmaterialet. Et stort antall artefakter i form av kleberskår, leirgods, bryner, baksteheller, vevlodd og spinnehjul ble funnet i tilknytning til tufta (Finstad 2009:114). Derimot er det funnet kun ett bryne langs den sørlige syllsteinsrekken på Odenrud. I tillegg er det funnet en liten slaggklump i en usikker kontekst innenfor murens avgrensning.

KONKLUSJON

Koksteinslaget på Odenrud sammenfaller i stor grad med det vi kjenner av lignende bryggesteinslag på det indre Østlandet. Radiologiske dateringer fra selve laget samt fra strukturer med koksteinsholdig fyllmasse antyder at koksteinen på Odenrud ble produsert og deponert fra sein vikingtid og gjennom store deler av middelalderen. Den yngste dateringen til 1400-tallet vitner derimot om en usedvanlig lang bruksperiode i forhold til de andre kjente koksteinsforekomstene i innlandet.

Syllsteinskonstruksjonen, Hus 1, har i perioder vært samtidig med produksjonen av koksteinen på lokaliteten. Nedgravningene/lagene langs den nordlige og

den sørlige syllsteinsmuren bør knyttes til en tidligere aktivitetsfase forut for Hus 1 heller enn til moldbenker tilknyttet tufta. Dette innebærer at i alle fall deler av koksteinen må ha vært produsert tidligere og andre steder enn i Hus 1. Det utelukker imidlertid ikke at denne funksjonen har blitt overflyttet til Hus 1 etter at dette ble oppført. Når Hus 1 ble oppført, og når bygningen gikk ut av bruk, er vanskelig å si. På bakgrunn av *post quem*-dateringen fra nedgravningen langs nordveggen samt dateringen av lafteknuten kan Hus 1 ha hatt en brukstid fra tidlig middelalder til høymiddelalder og kanskje også opp i seinmiddelalder. Om ildstedet skal knyttes til en tidlig bruksfase av Hus 1, eller om det skal knyttes til en aktivitetsfase forut for syllsteinsmuren, er usikkert.

Skal vi vrake tolkningen av Hus 1 på Odenrud som en ettroms stue med gang/sval, moldbenk og hjørneildsted?

Ikke nødvendigvis. Tolkningen har klare paralleller i Finstads materiale. Finstad mener å kunne se en standardisert byggeskikk med en felles forståelse av hvordan bolighuset skulle se ut, både i byene og på landsbygda fra 1000-tallet (Finstad 1998:53, 111; 2009:25). Materialet på Odenrud er imidlertid ikke entydig, og det er vanskelig å trekke faste konklusjoner. Man kan sette spørsmålstejn ved flere aspekter ved stuetolkningen. Først og fremst kan man spørre om ikke flere av bygningselementene tillagt tolkningen heller representerer en tidligere aktivitetsfase forut for Hus 1. Kanskje er det mer fruktbart å se på Hus 1 som en mer spesialisert eldhusbygning hvis utforming ikke nødvendigvis sammenfaller med den standardiserte byggeskikken for bolighus Finstad har identifisert for både by og bygd.

Odenrud utgjør imidlertid et viktig bidrag til forståelsen av middelalderens gårdsbebyggelse. Materialet fra denne perioden er generelt spinkelt, og ethvert bidrag blir desto viktigere. Et av målene med utgravningen var å belyse den forhistoriske bosetningen og utviklingen i Gudbrandsdalen over tid. Tunstruktur sto sentralt, og det var aktuelt å belyse hvordan gårdstunet var organisert, og om mulig identifisere «soner» for spesielle aktiviteter (Larsen og Lønaas 2011:7). På Odenrud er kun en liten del av middelaldertunet gravd og undersøkt. Kun én bygning av et antatt større antall bygninger er med sikkerhet gjenfunnet og identifisert. Det er derfor vanskelig å si noe om den helhetlige tunstrukturen og den interne organiseringen av gårdsdrifta. Det massive koksteinslaget forteller oss at det har vært slaktet, tilberedt mat og brygget øl i eller i området rundt Hus 1. Det høye innslaget av gress og urter viser at rydningsrøysfeltet nord for tunet hovedsakelig har vært benyttet til beite- og slåttemark. Innslag av korn gjør at man ikke

kan utelukke at deler av feltet kan ha vært dyrket, men det er mer nærliggende å anta at dyrkingen har foregått på dagens fulldyrkede mark nærmere tunet. Samlet har utgravningene på Odenrud gitt oss et lite fragment av en middelaldergård i Gudbrandsdalen.

SUMMARY

In 2011, the Museum of Cultural History excavated archaeological deposits from the late Viking Age and throughout the Middle Ages at Odenrud 63/1, the municipality of Sør-Fron, Oppland County. The archaeological deposits consisted of mainly burnt stone, «cooking stones», and covered the remains of a building dating to within the same period. The building has tentatively been interpreted as a one-room log building with a fireplace at its end wall, mainly used as a dwelling. There is however great uncertainty as to whether some of the internal structures should rather be associated with activities predating the building. Thus, the architectural layout seems to deviate from the standardized concept of how a medieval dwelling in the rural areas should look like. An alternative interpretation may be that of a building with an open hearth specialized for cooking or other practical activities, thus demanding a different set of architectural elements.

LITTERATUR

- Christensen, Arne Lie 1995. *Den norske byggeskikken. Hus og bolig på landsbygda fra middelalderen til vår egen tid*. Oslo: Pax Forlag.
- Engen, Arnfinn (red.) 2010. *Gudbrandsdalen – en kulturhistorisk veiviser*. Lillehammer: ARFO.
- Finstad, Espen 1998. *Hus på landsbygda i Sørøst-Norge i vikingtid og middelalder. En analyse med hovedvekt på konstruksjon, planløsning, funksjon og ildstedstype*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Oslo.
- Finstad, Espen 2009. «Bygge- og ildstedskikk på landsbygda i Sørøst-Norge i middelalder». Jes Martens, Vibeke Vandrup Martens og Kathrine Stene (red.). *Den tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse*. Varia 71: 111–126. Oslo: Kulturhistorisk museum.
- Jacobsen, Harald og Jan Henning Larsen 2005. «Hundorp og Gudbrandsættens maktsymboler». Arnfinn Engen og Rasmus Stauri (red.). *Hundorp. Tusenårsstaden i Oppland*: 14–51. Oslo: Det norske samlaget.
- Larsen, Jan Henning og Ole Christian Lønaas 2011. Prosjektbeskrivelse. Arkeologisk utgravning av id 126696, 126697, 127664 og 139594. Forslag til reguleringsplan for E6, Frya – Odenrud, Forr søndre 16/1, Forr Sørstuen øvre 17/1 og Odenrud 63/1, Sør-Fron kommune, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum (Upublisert prosjektplan).

- Martens, Jes 2009. «Middelalderens jordbruksbebyggelse i sentrale strøk. Den tapte middelalder? Jes Martens, Vibeke Vandrup Martens og Kathrine Stene (red.). *Den tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse*. Varia 71: 7–22. Oslo: Kulturhistorisk museum.
- Myhre, Bjørn og Ingvild Øye 2002. *Norges landbruks-historie I, 4000 f.Kr.–1350 e.Kr. Jorda blir levende*. Oslo: Det norske samlaget.
- Olsen, Jon 2009. «Middelalderens trebygninger – spor vi kan forvente å finne». Jes Martens, Vibeke Vandrup Martens og Kathrine Stene (red.). *Den tapte middelalder? Middelalderens sentrale landbebyggelse*. Varia 71: 127–136. Oslo: Kulturhistorisk museum.
- Pilø, Lars 2005. *Bosted – urgård – enkeltgård. En analyse av premissene i den bosetningshistoriske forsknings-tradisjon på bakgrunn av bebyggelsesarkeologisk feltarbeid på Hedemarken*. Doktoravhandling, Universitet i Oslo. (Oslo arkeologiske serie, 3).
- Skre, Dagfinn 1988. *Gård og kirke, bygd og sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*. Øvre Ervik: Alvheim & Eide. (Riksantikvarens rapporter, 16).
- Tidemansen, Kjersti 2011. Rapport frå arkeologisk registrering med forenkla undersøking av automatisk freda kulturminne i samband med reguleringsplanarbeid for gang-/sykkelveg langs fv 405 mellom E6 og Midtbygda oppvekstsenter, Sør-Fron kommune. Lillehammer: Oppland fylkeskommune (Upublisert registreringsrapport).
- Viken, Synnøve 2013a. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 2: Odenrud I. Bosetningsspor fra jernalder og middelalder, Odenrud 63/1, Sør-Fron, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum (Upublisert utgravningsrapport).
- Viken, Synnøve 2013b. E6-prosjektet Gudbrandsdalen. Delrapport 3: Odenrud II. Rydningsrøyser, Odenrud 63/1, Sør-Fron, Oppland. Oslo: Kulturhistorisk museum (Upublisert utgravningsrapport).